

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ННІ Міжнародних відносин, історії і філософії

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Курсова робота

на тему:

Реформування фінансової системи Російської імперії в 1895–1897 роки

Студента 3 курсу групи Б
спеціальності 032 історія та археологія

Лобода Володимир Вадимович

Науковий керівник:

к.і.н., доц. Звірковський І.В.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка:ECTS _____

Члени комісії

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Черкаси – 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 Загальна характеристика реформування фінансової сфери в Російській імперії 1700-1895 років	6
РОЗДІЛ 2 Грошова реформа 1895–1897 років	13
РОЗДІЛ 3 Результати та значення грошової реформи в розритку Російської імперії на кінець ХІХ – початок ХХ ст.	18
ВИСНОВКИ	22
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	25

ВСТУП

Актуальність теми. Кінець XIX століття характеризувався в Російській імперії відносно швидким розвитком економіки. Одним із головних причин цього явищу було проведення грошової реформи 1895 року, яка позитивно змінила позиції імперії в європейському середовищі. Головне завдання якої було створення стійкої національної валюти. Російський рубль, за рахунок цієї реформи, стає однією з найбільш стабільних валют. За рахунок цього в державу надходили іноземні інвестиції для розвитку економічного потенціалу імперії.

Реформування 1895-1897 рр. було складовою програми економічних перетворень 90-х років XIX ст. Ці нововведення прискорили індустріальну ситуацію в імперії і в майбутньому допомогли господарському організму витримати потрясіння війни і революцію 1905-1907 рр. Реформа показала державну потребу в подоланні архаїчної замкнутості в багатьох фінансових структурах і в першу чергу потребу в реформуванні самого імперського рубля.

Попри певні недоліки реформа Вітте сприяла інтеграції імперської Росії в систему світового ринку на початку XX ст.

Мета курсової роботи полягає у тому, щоб створити комплексне дослідження по грошовій реформі 1895-1897, на основі систематизації знайденої літератури.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

- створення загальної характеристики про реформування фінансової сфери в Російській імперії до реформи Вітте;
- висвітлити грошову реформу 1895-1897 рр. ;
- сформулювати результати та наслідки фінансової реформи С.Ю.Вітте в Російській імперії ;

Об'єктом дослідження є процес реформування економічної сфери Російської імперії кінця XIXст.

Предметом дослідження виступає фінансова реформа С.Ю. Вітте в 1895-1897 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 90-ті роки ХІХ ст.

Наукова розробка теми. Вперше праці по даній темі з'явилися після смерті Вітте С.Ю. Це були вбільшості описові праці діяльності міністра фінансів в економічних та дипломатичних сферах, зокрема його поетапні кроки. Такими роботами були «Граф С.Ю. Витте. Опыт характеристики» автором якої був П.Б. Струве, та Д. О. Лутохін «Граф С.Ю. Витте как министр финансов» [10], [17].

У радянську ж епоху на становлення наукових праць і майбутнє трактування реформи Вітте вплинуло висказування Володимира Леніна, де він порівнював міністра з клоуном, який як гімнаст балансував між обманом населення та спритністю в політиці. Усі здобутки Російської імперії в ті часи потрібно було піддати тотальній критиці з боку нової влади більшовиків.

Першим радянським істориком, який писав про діяльність Вітте був М. Покровський у своїй праці «О мемуарах Витте», де він писав про нього і його реформу, як капіталістичну модель і бюрократа, який її приводить у дію.

Ще одним дослідником радянської епохи був Є. Тарле [18], який висвітлив С.Ю. Вітте більше як зовнюшньо-політичні його сторони. Про те що на міжнародній арені такий міністр, як Вітте користувався повагою серед таких політичних фігур, таких як Бісмарк і т.д. Зокрема відмічав його навички і вміння, як чудового міністра так і дипломата, якому вдавалося отримувати щедре кредитування і інвестиції від європейських держав.

Наступними слід виокремити праці, які торкалися проблем та причин економічного краху Російської імперії, де діяльність грошової реформи Вітте займала не останнє місце. Це праці: С. Дубровского Б. Анан'їча, І. Гіндіна.

У 1989 році вийшла праця Ігнат'єва «С.Ю. Витте – дипломат» [8]. У якій він так само як і його попередник Тарле відмічав вагомий вплив Вітте на міжнародній арені. Також було розібрано моделі зв'язків Російської імперії та

інших держав, їхнє сприйняття Росії після переходу останньої до золотого стандарту.

Обговорювання результатів реформування Вітте знайшли відображення в працях О. Авреха, зокрема в «Царизм на кануне свержения» [2], де реформа Вітте показується, як передумова повалення самодержав'я.

Підчас розвалу Радянського Союзу молодим незалежним державам потрібно було створювати нові реформи, і хорошим був принцип вивчення колишніх історичних, економічних помилок. Тому з'явилися праці Сироткіна В., Ганеліна Р.

Аналізуючи праці по данній темі неможна було не звернути увагу і на зарубіжні спроби описати та дослідити реформу С.Ю. Вітте. Слід виокремити праці Т. фон Лаує [20], Х. Мелінгера та Томпсона Д., що описували як біографію Вітте, так і реформи та їх наслідки для Росії та західних держав.

Якщо брати наукові праці ХХІ ст., то тут вже виникає потреба у створенні комплексних не заангажована упередженнями марксистської ідеології та незалежним поглядом досліджень на одну із найважливіших реформ останніх десятиліть існування імперії.

Структура курсової роботи обумовлена метою та завданнями та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Загальний обсяг роботи становить 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1 Загальна характеристика реформування фінансової сфери в Російській імперії 1700-1917 років

Реформи фінансової сфери в усі часи відігравали значну роль в економічній ситуації країни. Головною особливістю фінансової політики держави є те, що вона напряду пов'язана з рівнем соціального і економічного розвитку в країні.

Перетворення в соціально-економічних відносинах Російської імперії привели до того, що в XVII ст. можна спостерігати за переходом від монархії представницької до абсолютизму. І вже до початку XVIII ст. Росія повністю перейшла на абсолютну монархію.

За Петра I ми прослідковуємо це становлення влади абсолютного монарха. Тому найбільші військові витрати були саме за його правління. До витрат на військові амбіції царя, а згодом імператора Російської імперії, в 1696 році додаються ще витрати на зародження власного флоту.

Петро I для задоволення своєї військової кампанії встановлює ряд податків, такі як: гербовий збір, збір на потреби драгунських полків, відкуп на тютюнові вироби і збір на розбудову флоту. Попри ці нові податки не відмінювалися й старі [14].

За рахунок цього у 1701 р нові надходження уже сягали 1 250 000 рублів, тобто ця сума була рівна всьому бюджету за 1680 року. З оголошенням Північної війни потреби у фінансах зросли до величезних сум. За 1701 рік на військові дії було витрачено 1 106 000 рублів, а у 1706 році вже 2 005 000 рублів, в 1710 році ця цифра зросла майже до двох з половиною мільйона рублів. Тому з огляду на зростання фінансових потреб, влада створює і посилює вплив на монетні регалії, за прикладом Західної Європи. Тобто уряд тепер мав повну владу в контролі на випуск і карбування монет. За рахунок цього уряд отримував у 1702 році – майже 1 300 000 рублів, а 1703 р - 740 000

рублів. Але вже скоро закінчився матеріал для карбування срібних монет, а за рахунок такої політики російський рубль впав майже вдвічі [19].

Щоб взяти під контроль фінансову ситуацію Петро I знову повернувся до стягнень нових оброків. Нові укази встановлювали податки – регалії на певні галузі промисловості і приватні господарства. Одним із указів посилив роль монополій. До державних монопольних товарів віднесли сіль, тютюн, олію, віск та інші важливі і високо дохідні товари, за рахунок підняття цін вдвічі, а подекуди втричі державна скарбниця почала наповнюватись.

Після того як нові податки не задовольняли фінансових потреб країни Петро I вирішує замінити тимчасові і постійні збори замінити подушним податком у 1717 році. Але перед тим як вводити він наказує зробити перепис населення у 1718 році. Збори з попередніх давали скарбниці до 2 мільйонів рублів, з новим подушний і оброчний податок приносив 4,6 мільйона рублів [12].

У 1724 році бюджет країни за рік сягнув 8,5 млн. рублів. На чолі фінансового управління

Щодо посадових осіб фінансової структури періоду Петра I, то вона виглядала таким чином. головним був поставлений - Сенат; Камер-колегія опікувалась державними доходами і витратами. Штатс-контор-колегія займалась перевіркою звітів та рахунків. Проте створені установи не давали результати і все зводилось до старих порядків. Тобто кожна галузь закріплена за певними податками. На військові потреби йшло (в 1725 році) 4 404 842 рубля – з подушного податку. На флот та гвардію – ресурси з митних податків, близько 1 млн. рублів.

Тому при такій системі фінансового управління не було ужито заходів для поліпшення загального становища країни, ресурси ж направлялися лише на задоволення потреб окремої галузі. Слід відмітити що 75% усього бюджету йшли на потреби військової машини. Основна маса податків лягала на плечі нижчого класа населення, яке було обтяжене свавіллям місцевої влади. Така модель управління ще довго протримається в Російській імперії [9].

Що ж до фінансової системи за правління Катерини II, то тут слід відмітити появу паперових грошей у 1769 році, які суттєво вплинули на розвиток державного управління фінансами аж до теперішніх днів. Завдяки тому, що друкування паперових грошей було легким для покриття дефіцитів цим інструментом досить часто користувались і це поступово збільшує інфляцію імперського рубля. Тому влада не знаходить іншого виходу як не підвищити податки, щоб хоч якось зменшити державні борги, які набирались за правління Катерини II. Всього випущено цих асигнаційних паперових грошей на суму близько 10 млн. рублів.

За правління Павла I ця сума асигнаційних грошей досягла 60 млн. рублів. У наслідок цього курс асигнацій до карбованця був на рівні 62.

За часи коли імператором був Олександр I, борги зросли. Це відбулось через виснажливі війни з Туреччиною, Швецією та Францією, котрі потребували державних доходів. Для задоволення потреб використали асигнації, котрі до 1805 року випускали в невеликих кількостях і це не дуже впливало на курс рубля. Але в наступні роки: у 1806 році було випущено на 27 мільйонів рублів, у 1808 р. – 95 мільйонів рублів, у 1813 році на 103,4 млн. рублів [14].

Така фінансова стратегія негативно впливала на курс рубля: в 1806 році курс асигнацій до карбованця був 67, у 1814 році вже 20 копійок сріблом.

Щоб зрозуміти масштаб катастрофи в роки найбільших воєнних дій з Наполеоном асигнацій було випущено на 245 млн. рублів, проте їх цінність у перерахунок на срібло була не більше 58 млн. рублів [19].

У 1817 році було створено комісію для погашення боргів. Кожен рік на погашення боргів йшло близько 60 млн. рублів, тобто більша частина усього бюджету. Фінансування країни у такій ситуації було досить урізане. Бюджет Міністерства юстиції зріс до 3,2 мільйона рублів (але наспрадї зменшився у 2,5 рази). Побачивши, що фінансовий бік країни котиться в прірву починаючи з 1817 року, влада стабільно знищує частину асигнацій. Таким чином у 1817

році було 837 млн. асигнацій, а до 1823 року кількість зменшилась до 595 тис. рублів.

Неможливість покрити дефіцит валюти тільки паперовими грошима штовхало уряд на нові позики. Тому у 1824 році державний борг становив 672 млн. рублів, та у банків на суму 78 млн рублів. Так за час перебування Олександра I на престолі загальна сума боргу дорівнювала 1345 млн рублів.

При правлінні Олександра I були засновані: Міністерство фінансів, Державна скарбниця, Комісія для погашення заборгованості. Було підвищено податки, та короткочасне уведення податку на маєтки поміщиків. Створено державне управління над торгівлею вина [12].

Правління Миколи I характеризувалося бажанням внесення рівноваги у бюджет країни, та впорядкування системи фінансів. Тому перші роки правління сфера фінансів керувалася Канкріним, який прославився тим що відновив можливість державного кредиту. Одним із його нововведень була заміна асигнацій кредитними квиткамию Він також створив спеціальні комітети для контролю державних коштів у 1836 році.

Попри те що Канкрін намагався знизити витрати і покращити фінансову ситуацію в країні загальний державний борг сягав 862 мільйони рублів, що на 704 млн більше за правління Петра I у 1723 році. Борги перед банками досягали 500 млн., тобто збільшились на 412 млн. рублів. Усього державний борг досягав 2050 млн рублів. Після зміщення з посади міністра Канкріна ситуація погіршувалась з геометричною прогресією, поки не викликала кризу в період Кримської війни. В результаті чого влада повинна була збільшити випуск паперових асигнації.

Головними заходами в період правління Миколи I було встановлення податку на цукор, встановлення срібного рубля основою фінансової системи (1839-1843 році) [9].

Проведення реформ Вишеградським та Бунге за царювання Олександра II давали позитивні плоди. У травні 1881 році Н.Х Бунге міністр фінансів здійснив ряд реформ. Головною ціллю яких було урегулювання

доходів із витратами. Було також покращено фіскальну службу, за рахунок чого податки не були такими обтяжливими для населення. Звичайно слід згадати і про доступність до державних кредитів для громадян.

У 1883 році Олександром II було видано указ про заповнення кошторисів. Але попри такий контроль за фінансами, і те що витрати з бюджету були мінімальні всеодно вони налічували у 1884 році 728 мільйона рублів. До цього всього додалися ще і нові потреби на залізничне будівництво, тому держава знову вдавалася до позик.

Серед фінансових реформ слід згадати і зменшення сум на викупи з кріпацтва у 1882 році, та скасування подушного податку. Попри ці заходи селян всеодно обклали податками, шляхом підвищення інших. Але це дало позитивний вплив, тому що пережитки феодальної кріпосної системи нарешті відійшли в минуле, хоч і на папері [12].

На слушне міркування В. Судейкіна, «жоден з колишніх в Росії міністрів фінансів не починав своєї діяльності при настільки сприятливих умовах, як І.А. Вишнеградський» [14]. Неврожайний в Європі 1887 рік був визначний для Російської імперії. Через високу врожайність в Росії вивозився за високими цінами в європейські країни. За рахунок того що на прилавках Європи був хліб, посилювався рейтинг довіри до Росії, а отже давалась можливість отримання іноземних кредитів.

Головні цілі Вишнеградського були прикріпити рубль до золота на засіданні від 1887 року. За цим засіданням Російська імперія перейшла до здійснення реформи фінансів шляхом девальвації рубля. Але на ділі Вишнеградський зміг лише продовжити закупівлю золотих запасів, як його попередник, та продовжував політику економності і недопущення нових кредитів. Щодо фіскальної служби, то вона продовжувала стягувати подушний податок, та було встановлено акцизні збори з табака, сірників, цукра та поземельний збір та гербовий.

Бачивши загальну картину Вишнеградський зробив конверсію позик у 4%, тобто таким чином відягнув терміни сплати боргів. Слід також перенести певну частину російських фондів у Францію.

Було також урегульовано відносини між бюджетом країни та залізничними товариствами. Держава переводила в продаж збиткові та малодоходні мережі залізниць цим приватним товариствам, через те що вони «з'їдали» державну скарбницю не даючи ніяких доходів.

У 1888 році шляхом такої політики була вперше досягнута різниця майже у 54 млн рублів, за довгі часи, між доходами і витратами. Така тенденція продовжувалась за правління іншого міністра [19].

Однією з цілей Вишнеградського було вивезення і продаж хліба за кордон. Шляхом маніпуляцій і податків, де він змушував продавати хліб для того щоб сплатити податки, він добивався свого.

Міністр Вишнеградський створював умови у митній політиці, щоб ввоз іноземних товарів був мінімальний, але з високими митними податками, тому з кожним роком ці податки зростали на двадцять відсотків. Завдяки такій політиці, і тому що в Російській імперії продовжувалась врожайність хліба, за час правління Вишнеградського у 1888 році бюджет становив майже 394 млн рублів. Натомість у середньому за час правління Бунге міністром ця цифра становила 65-66 млн рублів.

Тому в ці продуктивні роки Вишнеградський спромігся наповнити золотий запас країни. Однак підчас перших же неврожайних роках в Російській імперії вся система фінансового управління зазнала кризи. Через розрив між запросами держави і неспроможності селянства до сплати податків.

Через неврожаї в 1891 рік, державі потрібно було виділяти на провіант для голодного населення Російської імперії і також мусив випустити кредитні квитки для покриття дефіциту.

Цих неврожайних років можна було уникнути, або ж зменшити негативний вплив, якби не було централізованого вивозу хліба закордон. Після

такої тяжкої кризи намагання уряду Російської імперії на кредити в золоті можна було не розраховувати.

Державна скарбниця була майже повністю поглинула продовольча криза. А неврожайність і недобір фіскальною службою податків, тільки посилило кризу і діру в бюджеті, тому це мало свій відбиток на найголовніших інституціях Російської імперії.

Отже, передумовами для успішного проведення грошової реформи були: об'ємні скупки до золотого запасу, стабілізований валютний курс, активний торговельний баланс, збалансований бюджет і, що важливо, невтручання царя і Державної Ради в роботу міністерства фінансів та Державного банку, та не залучення Російської імперії у воєнні конфлікти.

РОЗДІЛ 2 Грошова реформа 1895–1897 років

Підготовка і проведення реформи досягались шляхом великих зусиль. Першими кроками можна вважати політику яку проводив міністр Бунге та його послідовник Вишнеградський. Головними здобутками яких була заміна інфляції асигнаційних квитків на систему золотого стандарту, яка ґрунтується на золоті. Тобто намагання перейти на той стандарт, що і провідні тогочасні держави.

Сам процес розробки і підготовки реформи був затягнутий, через особливості та мету політичного курсу держави. Російській імперії треба було не просто перенести фінансову сферу на золоті монети, і створити обмін металевих грошей на паперові. Їй потрібно було змінити цілу фінансову систему, перевести стандарт срібний на золотий стандарт.

Основними кроками в підготовці реформи були – покриття бюджетного дефіциту, створення золотого запасу, розділити бюджет так щоб за рік видатки були меншими за прибутки.

Після аналізу політики міністрів фінансів, Бунге і Вишнеградського, ми виокремили основні важелі, які позитивно впливали на державну скарбницю і слугували фундаментом для подальшої реформи Вітте. Цими важелями були експорт товарів, де цінним через неврожаї на європейському ринку вважався хліб, та обмеження в імпортних товарах. Слід також згадати про отримання капіталовкладень від європейських інвесторів [14].

Щодо останнього, то іноземний капітал в Російську імперію потрапляв у різних формах, який вкладали у промисловість що розвивалася. Загальна сума інвестицій збільшувалась майже на 70 мільйонів рублів щорічно.

Російська імперія контролювала імпорту шляхом підвищенням тарифів, підвищуючи які вона збільшувала свої доходи, та корисно позначувалось на промисловості країни, за рахунок такої політики. Але до деяких зокрема до Німеччини вона як до держави, з якою вона заключила митний союз,

вводилися певні поступки. Такі поступки запропонував і увів Вітте до країн, які лояльно ставилися до Росії та їхнього експорту хліба.

Усі ці планомірні заходи дали результат з 1889 року по 1894 роки вийшли на щорічне надходження до золотого запасу у розмірі 28 мільйонів. На 1897 рік золотий фонд досяг 814 мільйонів рублів [15].

Іншим таким направленням в фінансовій політиці було покриття дефіциту, який з кожним роком налічував в середньому 100 мільйонів рублів.

«Найбільші труднощі в підготовці реформи створювали різкі коливання валютного паритету кредитного рубля. Ці коливання пояснювалися рядом причин. По-перше, російський кредитний рубль не користувався довірою біржових і банківських кіл Заходу, так як в Росії протягом 40 років були засмучене грошовий обіг і пасивний платіжний баланс. По-друге, рубль представляв ідеальний матеріал для валютної спекуляції на європейських валютних біржах. По-третє, у другій половині 80-х рр. коливання курсу посилювалися через валютної політики, що проводиться міністром фінансів І.А. Вишнеградський» [4].

З червня 1893 року Вітте заборонив користуватись цією схемою, зокрема банкам. За такі маніпуляції вводився штраф до 10 відсотків від суми, а за вивіз чи ввіз кредитних білетів вводився штраф, який дорівнював четвертій частині від усієї контрабанди [16].

Тоді міністр фінансів Вітте змінив напрям і перейшов до популярної девізної політики. Суть цієї її полягала в купівлі і продажі іноземної валюти державним банком, за рахунок золотого запасу країни. За рахунок цього зменшилась доля спекуляцій на російському рублі, коливання якого було одним із зупиняючих факторів для інвесторів.

Таким чином на час проведення реформи 1895-1897 р. в фінансовій сфері Російської імперії склалися досить гарні умови для її реалізації.

З початку 90 років XIX ст. в Росії збільшують випуск депозитних білетів для обміну їх на золоті запаси населення (золоті злитки, золоті монети і т.д),

але такі обміни були лише за згодою обох сторін. Попри це в реальному житті ці депозитні білети не набули популярності [6].

На початку 1895 року Вітте С. Ю. видвинув своє бачення грошової реформи, які були схвально затверджені Державною радою та Комітетом фінансів Російської імперії. Тому, від 8 травня 1895 року Микола II підписав закон в якому дозволялося проводити угоди кредитними білетами по курсу в день заключення угоди, та золотими монетами.

Наступного року в березні Вітте з деякими правками своєї першої реформи висунув свою нову грошову реформу. Текст її основної частини побачила світ в тому ж березні, і одразу визвала шквал критики і дискусії. Попри це Комітет фінансів схвалив основну частину нової реформи, навідміну від Державної ради. Тому Вітте прийшлося напряму просити Миколу II, аби він розглянув його реформу. А вже в 1897 році перший закон «Про карбування і випуск в обіг золотих монет» підписав Микола II. За рахунок нової грошової системи зберігалися старі монети 5 та 10 рублів та вводилися також нові (7,5 рублів та 15 рублів). Золотий російський рубль визнавався грошовим еквівалентом який рівний 17,424 долям чистого золота. Золотник (різновид золотого злитку) обмінювався на 10 рублів – імперіал, в якому доля чистого золота 78,24. Встановлювалась допустима норма похибки у пробі та вагі монети. Крім того строго контролювалися монетні двори, які встановлювали допустиму норму срібних та мідних монет на людину [8].

Також слід було створити нові кредитні білети, тому після підписання Миколою II у серпні 1897 року указ про випуск і забезпечення кредитних білетів. У ньому слід виокремити головне, а це фіксована кількість кредитних білетів в залежності до золотого запасу країни. За цією пропорцією золотий запас повинен бути в половину менший, ніж кредитні білети.

Виходячи із цього 1,5 рубля за новою реформою дорівнював 1 старому рублю. Таким чином різниця від такої переоцінки валюти у вигляді доходу надходила до резерву скарбниці [2].

За рахунок цих маніпуляцій та продуманої політики, та підписаного указу Миколи II від листопада 1897 року, можна було конвертувати кредитні білети в золото в необмеженій кількості А в 1899 році за новим Монетним уставом, який був і кодифікацією прав, де основним металом вважалось золото і повторення минулої політики ощадливості. Тому в результаті цього колишні срібні монети виконували вже другорядну роль в фінансовій системі Російської імперії.

Реформа не була б такою, якби Вітте не мав своєї команди, в якій були видатні вчені та політики. Ця команда – була створена в жовтні 1895 року для того, аби здійснити урегулювання кредитних білетів і монет, для стабільності валюти та конвертації. У цю комісію входили: І.І. Кауфман, професор Петербурського університета, Цитович П.П., який був професором в Київському університеті, правник М. Ніклюдов, та спеціаліст із цивільного права О. Боровиковський, О. Гур'єв, а також В. Касперов. Офіційним представником, який захищав цю реформу був О. Миклашевський [11].

Одною із сфер проблематики реформи Вітте було задіяння іноземного капіталу, коли Російська імперія несправлялась із борговими кредитними обов'язками. Тобто з одного боку прогрес реформи у галузі економіки та загального стану в державі, а з іншого величезна прірва із зовнішніх боргів країни, як репарації в ході російсько-японської війни 1904-1905 роки де зовнішній борг становив не 4900 мільйони рублів, а вже 6582 мільйони рублів.

Противником війн був С.Ю. Вітте, тому що кожна із них не принесла нічого хорошого для економіки і фінансової сфери та благоустрою держави. Всі колишні спроби реформування були пов'язані із воєнними кампаніями проти Наполеона I чи війни з Туреччиною, через які грошові реформи зазнавали краху [3].

Отже, грошова реформа в Російській імперії 1895-1897 роках здійснювалась в умовах жорсткого протистояння прихильників і противників нового фінансового курсу країни. Було прихильників, які прагли економічного росту та оновлення імперії, але були і консерватори, яких влаштовувала

стабільність старого устрою і вони не хотіли миритися із будь-якими змінами політичними чи економічними.

Прихильниками грошової реформи загалом були представниками із сфери торгівлі чи промисловці, які вигравали від цієї реформи. Стабільна національна валюта у виді російського рубля давала змогу сформувати національний капітал та розвинути економіку Російської імперії. За рахунок цієї реформи надавалися досить вигідні кредити для населення, зокрема вони були доцільними для тої ж тогово-промислової сфери, бо тепер коли російський рубль стабілізувався знижувався ризик банкрутства через нестійку валюту [10].

Щодо противників, то їх представляли дворяни, та заможні селяни. Бо раніше дворяни могли розплачуватись із селянами асигнаційними квитками чи кредитними, які майже нічого не коштували, на відміну від хліба, який дворяни продавали за кордоном і отримували за це золото.

РОЗДІЛ 3 Результати та значення грошової реформи в розритку Російської імперії на кінець XIX – початок XX ст.

На кінець XIX століття у більшості розвинутих держав фінансова система базувалася на золотому стандарті. Така країна як Британія перейшла до цієї системи в XVIII столітті. Німеччина увійшла до цього стандарту після франко-пруської війни в 1870-1871 рр. Майже в той же час до цієї системи перейшли і Італія, Бельгія, Греція та США, Аргентина, Франція та країни скандинавського півострова. Тому перехід Російської імперії на таку модель не був чимось необдуманим чи непопулярним [20].

Повертаючись до реформування міністра Вітте С.Ю, то однією із найважливіших його реформ була пов'язана із урегулюванням національної валюти – рубля. Загалом грошова реформа в Російській імперії готувалася ще приблизно за 20 років до офіційного початку проведення.

До забезпечення необхідних умов для проведення реформування фінансів в країні по черзі долучались спочатку міністр М. Бунге, а потім Вишнеградський. Саме на основі їх політики в Росії створилися комфортні умови для проведення грошової реформи С.Ю. Вітте [14].

Тому на основі підйому по всіх сферах промисловості, та наповненням золотого запасу в державі, який за 3 роки після правління Вишнеградського зріс майже в двічі до 650 мільйонів рублів, ввдення податку на винну монополію в 1894 році, стало основною грошовою масою, що вливалась до скарбниці в кінці XIX століття.

Що ж до результатів фінансових та економічних реформувань Вітте 1895-1897 років, то тут слід виокремити основні здобутки і надбання реформи. На перше десятиліття XX ст. фінансова ситуація Росії була такою: національною валютою був рубль, який затверджувався 17,424 долею чистого золота. За золотим стандартом, золота монета виступала домінуючою над срібними і мідними. Ці монети карбувалися 900 проби (похибка могла бути 1

до 1000), а номінал 15 рублів, який ще називали імперіал дорівнював 40 франків. Другорядною монетою в Російській імперії виступали срібні та мідні монети, які чітко контролювалися і повинні були становити по 3 рублі на кожного громадянина Росії, так як за указом Миколи II, усі платежі повинні бути в основному переведені на золоту одиницю рубль [5].

Якщо розібрати детальніше типи грошей та їх номінали за грошовою реформою 1895-1897, то починаючи від цього часу і закінчуючи 1917 роком на території Російської імперії був сформований цей перелік. Золотими монетами вважалися монети дев'ятисотої проби номінали яких були 15 рублів масою 12.9 грамів, 10 рублів масою 8.6 грамів, 7.5 рублів – 6.45 грамів та 5 рублів – 4.3 грамів.

Наступними були кредитні білети. Їхні номінали були: 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 та 500 рублів. Вони могли обмінюватись на золоті монети.

Срібні монети виготовляли в Монетному дворі дев'ятисотої проби: 1 рубль вагою 20 грамів, 50 копійок – 10 грамів і 25 копійок – 5 грамів. Також були і менші номінали п'ятисотої проби: 20 копійок масою 3.6 грамів, 15 копійок – 2.7 г., 10 копійок – 1.8 г., та 5 копійок 0.9 г [6].

Мідні монети були номіналом 5 копійок – 16.3 грамів, 3 копійки – 9.83 г., 2 копійки – 6.56; 1 копійки – 3.28 г.; 1/4 копійки – 1.64 г. та 1/2 копійки 0,98 грамів [5].

Карбування і тираж монет повністю підпорядковувалось Міністерству фінансів, а щодо карбування то це відбувалося в Монетному дворі що знаходився у Петербурзі.

Зміни торкнулися і кредитні білети – паперові гроші, які випускалися Держбанком. Головною особливістю яких було підкріплення їх золотим стандартом. Міністерство фінансів повинно було слідкувати за тим, щоб цих кредитних білетів було в двічі більше ніж золотовалютного фонду в скарбниці імперії. Тому розмін цих паперових грошей безперешкодно здійснювався на золоту монету [1].

Перехід на золотий стандарт покращило стан держфінансів та забезпечувало економічне піднесення, яке на кінець XIX ст. конкурувала, а подекуди переганяла інші держави за темпами промислового розвитку. Це і не дивно, адже в економіку Російської імперії вливалися великі суми інвестицій із-за кордону, які завдяки Вітте на 1903 рік становили близько трьох мільярдів золотих рублів [6].

На початок XX ст. золото переважало в фінансових операціях Російської імперії, а саме дорівнювало 66%. Така ситуація збереглась до початку війни з Японією у 1904 р. Російсько-японська війна і революція 1905-1907 рр. внесли корективи в цю тенденцію, і з 1905 року емісія кредитних рублів знову стала зростати. Однак аж до першої світової війни Росії вдалося зберегти в недоторканності найважливіший принцип валютної реформи: вільний обмін паперових грошей на золото. Проведена в Росії в 1895-1898 рр. стабілізація рубля послужила зразком для інших держав. Уважно вивчивши досвід Росії, до грошової реформи приступила Японія. За зразком Росії провела реформу Австро-Угорщина, після першої світової війни - Франція. До 1914 р російський рубль став однією з найбільш стійких валют світу [11].

Грошова реформа мала величезний вплив на економічне процвітання Російської імперії. Як писав сам С.Ю. Вітте то ця реформа поставила Росію в один ряд із європейськими державами того часу.

Завдячуючи минулим міністрам і їх політиці Вітте зміг у більш кращих умовах провести цю політику не замінюючи повністю грошовий оборот, а лиш підкріплювати це все золотим стандартом. Це все відбулося достатньо непомітно і необтяжливо, що населення імперії не відчуло цього переходу.

Така грошова реформа С.Ю. Вітте в результаті якої відбулася стабілізація російського рубля послужила прикладом для західних держав. Завдяки вивченню реформаторського шляху Росії такі країни як Японія, Австро-Угорська імперія та Франція приступили до цієї реформи в зміні фінансової системи до золотого стандарту [17].

Але війна Росії та Японії, а також буржуазна революція в Росії 1905-1907 років, позначились своїм негативним впливом на фінансову сферу країни. Попри це, вдалася основна модель обміну кредитних білетів на золото, яка збереглися аж до Першої світової війни.

Отже, розглянувши грошову реформу Вітте, як вона є можна погодитися із твердженням та загальною оцінкою, висловленою у свій час Д. Лутохіна: «Охорона золотого обігу пов'язано з покладанням значного тягаря на державу, але, не кажучи вже про необхідність цього тягаря, благодійні наслідки оздоровлення грошового обігу з лишком покривають ці витрати» [10].

Керуючись цим твердженням можна дійти висновку, що не фінансова система Вітте дала збій у роки Першої світової війни, а сама модель як така прийшла до свого логічного кінця.

ВИСНОВКИ

Без сумніву грошова реформа 1895-1897 років була одна з найпідготовленіших, найкращих та успішніших реформ серед європейських держав та Російської імперії. Так як цю реформу проводили своєчасно і без потрясінь для населення, реформування фінансової системи було приречене на успіх. Це інше дивно адже підготуванням реформи тривало майже двадцять років. Перші кроки були ще закладені попередніми міністрами Бунге М. Х та Вишнеградським І.О.

Звичайно без залучення потрібних компетентних фахівців з усієї імперії у сфері економіки, фінансів та права не могла і йти мова. Реформа повинна була стабілізувати фінансову систему в Російській імперії, сприяти модернізації імперській промисловості шляхом залучення іноземних інвестицій, з чим вона беззаперечно справилась. Але попри це реформа зустріла критику і невдоволення зі сторони консерваторів, яких влаштовував тодішній хід справ. Одним із прикладів гальмування реформи була подача основної частини реформи до Державної ради Російської імперії, де навідріз відмовилися від переведення імперії до золотого стандарту. Тому завдяки імператорові Миколі II ця реформа все ж таки побачила світ.

Основними цілями цієї реформи було зміцнення російського рубля, перехід до золотого стандарту. Ці зміни в першу чергу позитивно вплинули на промисловість та торгівлю, але попри це і негативно відбилися на аграрному потенціалі імперії. Стабілізація курсу рубля та його підвищення негативно вплинули на здорожчання експорту продуктів сільського господарства, основними власниками якого були дворяни, які займали в ієрархії та політичному житті імперії не останні місця.

Першою публікацією основної частини реформи надрукували в 15 березня 1896 року в щотижневому політичному журналі «Новое время» (рос.)

і одразу зустріла критику з боку різних слоїв населення. Одні вказували на неминучість дефолту в імперії, через обмін рубля на золото. Інші ж хотіли перейти до золото-срібного стандарту, або і взагалі відкидали будь-які зміни через неминучість провалу і потрясінь в країні. Противники Вітте намагалися повністю дискредитувати його в очах населення, називаючи його зрадником імперії, республіканцем та противником самодержавства. У таких умовах Вітте продовжував працювати над реформою і 2 січня 1897 року на засіданні Фінансового комітету було вирішено увести в Російській імперії перехід до золотого стандарту.

Сама грошова реформа була проведена у декілька рівнів. Починаючи з 1895 року, коли Микола II підписав указ про можливість розраховуватись золотом. Потім видано новий указ про карбування і випуск золотих монет від 1897 року, за рахунок чого золоті монети потрапили в загальне користування та девальвація російської валюти зросла на третю частину, для обміну нових кредитних білетів на золоті монети, а колишня срібна монета виконувала вже другорядну роль на ряду із мідними.

Іноземні інвестиції були одним із важливих джерел Державної скарбниці і розбудови економіки імперії. Проведення економічних реформ С.Ю. Вітте стимулювало до розбудови в залізничній сфері прокладаючи нову Сибірську магістраль, та створював умови для розбудови промисловості, що загалом позитивно вплинуло на економіку Російської імперії. Вітте був прихильником нових методів фінансово-економічних методів впливу. І задум досягнення Китаю та економічним розвитком Сибіру попри великі інвестиції не вдалося.

Основними країнами-інвесторами виступали Франція Британія, Німеччина, Бельгія та США, а загальна сума інвестицій на 1904 рік становила майже 3 мільярда рублів. Прикладом цього може слугувати те, що на Донбасі на момент проведення реформи було лише 2 заводи, а за період реформування їх кількість зросла до 17, а всього по імперії зросло на четверту частину. Видобуток та виробництво нафти зріс до 3 разів, у залізничній сфері

виробництво потягів зросло аж в десять разів. За такими темпами економічного піднесення Російська імперія вийшла на перше місце на світовому рівню.

Таким чином кінець XIX ст. – початок XX ст. приніс Російській імперії позитивний стрибок в економіці завдяки продуманому реформуванню в фінансовій системі 1895-1897 років. Вона якісно змінила становище Росії як держави, так і її грошової одиниці на світовому рівні. Завдяки проведенню низки підготовчих кроків у вигляді золотих запасів та розвиваючій економіці, російський рубль став одним із стабільніших валют на той час. Сама грошова реформа Вітте була однією із головних поступово якісних реформ фінансово-економічної політики в 1890-х роках.

Тому, в результаті грошова реформа С.Ю. Вітте відбулася стабілізація російського рубля і це послужило прикладом для західних держав. Завдяки вивченню реформаторського шляху Росії такі країни як Японія, Австро-Угорська імперія та Франція приступили до цієї реформи в зміні фінансово-грошової системи направленої до золотого стандарту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абалкин Л. "Экономические воззрения и государственная деятельность С.Ю. Витте" [Электронный ресурс] / Л. Абалкин – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fa.ru/org/div/museum/SiteAssets/Pages/empire/%D0%90%BE%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%A1.%D0%AE.%20%D0%92%D0%B8%D1%82%D1%82%D0%B5.pdf>.
2. Аврех А. Я. Царизм накануне свержения [Электронный ресурс] / А. Я. Аврех // Наука. – 1989. – Режим доступа до ресурсу: https://scepsis.net/library/id_1834.html.
3. Ананьич Б. В. Опыт критики мемуаров С.Ю.Витте [Электронный ресурс] / Б. В. Ананьич, Р. Ш. Ганелин – Режим доступа до ресурсу: http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2017/04/Anan-Ganel_5.pdf.
4. Витте С. Ю. Воспоминания в 3-х томах [Электронный ресурс] / С. Ю. Витте – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ozon.ru/context/detail/id/5805640/>.
5. Витте С. Ю. Самодержавие и земство [Электронный ресурс] / С. Ю. Витте. – 1901. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/388901/>.
6. Витте, С. Ф. Национальная экономика и Фридрих Лист [Электронный ресурс]. – 1992. – Режим доступа до ресурсу: <https://gigabaza.ru/doc/37780.html>.
7. Давыдов М. А. Двадцать лет до Великой войны: российская модернизация Витте - Столыпина [Электронный ресурс] / М. А. Давыдов – Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/2013554/>.
8. Игнатъев А. В. С. Ю. Витте - дипломат [Электронный ресурс] / А. В. Игнатъев. – 1989. – Режим доступа до ресурсу: <http://art-of-diplomacy.ru/books/item/f00/s00/z0000005/index.shtml>.

9. Леонов С. В. Министры финансов Российской империи [Электронный ресурс] / С. В. Леонов – Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/174601/>.
10. Лутохин Д. А. Граф С. Ю. Витте как министр финансов [Электронный ресурс] / Далмат Александрович Лутохин. – 1915. – Режим доступа до ресурсу: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16374-lutohin-d-a-graf-s-yu-vitte-kak-ministr-finansov-pg-1915>.
11. Муравьева Л. А. Золотой рубль С. Ю. Витте: (О денежной реформе в России 1895-1898 гг.) [Электронный ресурс] / Л. А. Муравьева. – 2004. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fa.ru/org/div/museum/SiteAssets/Pages/empire/%D0%9C%D1%8B5%D0%B9.pdf>.
12. Пашенцев Д. А. Финансовое право Российской империи: от идей к реализации [Электронный ресурс] / Д. А. Пашенцев, Е. Л. Алехина – Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/2217711/>.
13. Прокопович Г. А. Деятельность С.Ю. Витте по формированию отечественного механизма правового регулирования торговли [Электронный ресурс] / Г. А. Прокопович – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fa.ru/org/div/museum/SiteAssets/Pages/empire/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%93pdf>.
14. Правилова Е. А. Финансы империи. Деньги и власть в политике России на национальных окраинах. 1801-1917 [Электронный ресурс] / Е. А. Правилова. – 2006. Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/1136395/>.
15. Сагинадзе Э. Реформатор после реформ: С.Ю. Витте и российское общество. 1906–1915 годы [Электронный ресурс] / Элла Сагинадзе – Режим доступа до ресурсу: <https://books.google.com.ua/books?id=HdEkDwAAQBAJ&pg=+1997+%D0>.

16. Соловьев Ю. Б. Самодержавие и дворянство в конце XIX века [Электронный ресурс] / Ю. Б. Соловьев – Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/1836960/>.
17. Струве П. Граф С. Ю. Витте : опыт характеристики [Электронный ресурс] / Петр Струве // Русская мысль. – 1915. – Режим доступа до ресурсу: <https://search.rsl.ru/ru/record/01004168882>.
18. Тарле Е. В. Граф С. Ю. Витте : опыт характеристики внешней политики [Электронный ресурс] / Евгений Викторович Тарле. – 1927. – Режим доступа до ресурсу: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/16344-tarle-e-v-graf-s-yu-vitte-opyt-harakteristiki-vneshney-politiki-l-1927-tsarskaya-rossiya>.
19. Тимошина Т. М. Экономическая история России [Электронный ресурс] / Т. М. Тимошина. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/timoshina_tm_ekonomicheskaja_istorija_rossii/.
20. Laue T. Russia Under the Last Tsar [Электронный ресурс] / Theodore Laue – Режим доступа до ресурсу: https://books.google.com.ua/books?id=gjp_F0GMg74C&pg=PA138&lpg=PA138&dq=Max+von+Laue+witte&source=bl&ots=UiSzTnOrQ&sig=ACfU3U3jJ8969M7MY-mMYWz1X73YOq8zzw&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwi76YCMqNLoAhWMysQBHTdbDAUQ6AEwC3oECAsQLw#v=onepage&q&f=false